

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ І КОНСОЛІДАЦІЯ КРАЇНИ. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Досягнення Україною реальної незалежності та її залучення до міжнародної системи поділу праці створюють якісно нову ситуацію для розвитку української нації — народу з давньою та самобутньою культурою, багатою історією, народу, який має значний потенціал інтелекту і духовності. Нове становище України у світі вимагає відповідного осмислення її нових національних інтересів, відмінних від тих, що притаманні напівколоніальній країні. Таке осмислення має починатись із радикальної переоцінки усталеної за радянських часів системи цінностей. Історично українська національна свідомість розвивалась переважно в умовах відсутності повнокровної державності, але стійкість духу нації, його здатність до самовідтворення у вкрай несприятливих умовах життя багатьох поколінь зробили можливим проєкт сучасної України як суверенної демократичної держави.

Головний сенс української незалежності полягає в тому, що Україна стала суб'єктом цивілізованого поступу світу. На жаль, через складнощі процесів державотворення та відсутність послідовної реформаторської політики цей процес відбувається дуже повільно.

Питання про корені нації й початок її державності завжди є для неї надзвичайно важливим, бо воно пов'язане з визначенням історичної долі цієї нації, формуванням її національної самосвідомості, і, в кінцевому підсумку, послугує обґрунтуванню національно-культурної її єдності, укріпленню духовної міцї створюваного нею громадянського суспільства. Єдність української політичної нації, консолідація суспільства залежить насамперед від чіткої визначеності вихідних засад, на які спирається нація, що вирішила створити власну державу.

Життєвий простір України складений з внутрішнього простору — власне її територія в державних кордонах, як вони склалися на цей час, та зовнішнього — напрями реалізації інтересів нашої держави щодо близького оточення та світової спільноти. Для нас важливо окреслити саме перше питання, що пов'язане з неоднорідністю ментальних структур та історичного досвіду населення різних регіонів держави.

З точки зору україно-центричної моделі української державності різні регіони внутрішнього життєвого простору нашої держави мають неоднакову цінність для її самоідентифікації. Особливо важли-

вими в цьому плані є землі, в яких формувалась нація, — Київщина, Галичина, Полтавщина, Чернігівщина, Поділля тощо. Історичним ядром української нації є Київська земля, саме на ній та навколишніх теренах склалась перша форма української державності — Київська Русь.

Державне об'єднання під назвою Київська Русь не було мононаціональним, й тому ще у XII ст. воно розпалось на більш стійкі та компактні державні утворення. З одного з них зросла інша держава — Велике Московське князівство або московська Русь, яке у XVI ст., сконсолідувавши свої етнічні та політичні сили, почало приєднувати території, заселені так званими іногородцями, зрештою перетворилося на Російську імперію. Лівобережна Україна була приєднана до Росії лише в XVII ст. внаслідок Переяславської унії, Правобережна — у XVIII ст. після розділів Речі Посполитої. Решта територій — Західна Україна та Закарпаття — була приєднана вже до СРСР у XX ст. Отже, вибудовувати історичну традицію “тисячолітнього проживання разом” українців і росіян означає свідомо перекручувати факти, тобто створювати міф.

Українська нація належить до числа історичних європейських народів, що в свій час, у I тис. н. е., визначили основні риси етнічного обличчя Європи. Намагання російської історичної науки обґрунтувати ідею, що початок утворення української нації слід датувати періодом XV—XVI ст. має не науковий, а політичний сенс — довести, що українці не мають права на самостійне державне існування, оскільки вони є лише частиною великої російської нації. З тією ж метою була винайдена штучна історіографічна абстракція “давньоруський народ”, який начебто жив у межах “першої східнослов'янської імперії” — Київської Русі. Це поняття дещо нагадує не менш штучну конструкцію брежнєвської доби “радянській народ”, що також підпирала хиткі стовпи імперської свідомості.

Після розпаду давньоруської держави в XIII ст., стимульованого татаро-монгольським нашествям, політичний центр української нації змістився на захід — у Галицько-Волинське князівство (ще в XIV ст. воно продовжувало існувати). Пізніше україно-руські землі тривалий час були під владою чужих держав. Це зумовило певні ментальні й мовні відмінності між західними та східними українцями. Лише в Західній Україні, яка була у складі Австро-Угорщини, склались більш-менш цивілізовані як на той час умови для розвитку самобутньої української нації (її культури та самосвідомості) в чужій державі. Східна Україна зазнала значних русифікаційних впливів. Саме Західна і Східна України є історичним центром української нації.

Крім історичного центру, український простір складають землі, приєднані внаслідок колонізації українцями Південно-Східних теренів. Південний її напрям пов'язаний з козацькою колонізацією, що

створила осередок у Запоріжжі й пізніше вийшла в південні степи аж до Кубані. Інший напрямок пов'язаний коли українськими мігрантами, які заселяли Слобожанщину — територію, що була під владою московського царя. Відбувалася й колонізація Причорномор'я, яке у XVIII ст. підпало під владу Російської імперії та було заселене на той час переважно кочовими племенами. До цієї колонізації також були прилучені росіяни та інші народи імперії. Внаслідок процесів урбанізації й асиміляційної політики Росії (а потім — і більшовицької імперії), населення в цих регіонах, особливо в Донбасі та в Криму, стало переважно російськомовним. У Криму, що був приєднаний до України в 1954 р., корінний народ — кримські татари — в 1944 р. був депортований, а півострів радянська влада заселила переселенцями з інших регіонів СРСР.

Отже, процес збирання земель у межах нашої країни скінчився лише в середині XX ст. Тривалий час українці, що складають переважну більшість населення України, хоча й усвідомлювали себе єдиним народом, однак проживали в різних державних утвореннях, зазнаючи величезного асиміляційного тиску з боку тих націй, які панували в цих державах. Внаслідок цього існують більш або менш значні регіональні відмінності між українським населенням, що, безсумнівно, позначається й на процесах національної консолідації. Особливо істотними є відмінності між північно-західними та південно-східними регіонами країни, що за певних умов можуть набути небезпечних проявів, загрозливих для української державності.

Історично склалось так, що до XVIII ст. Україна була форпостом європейської цивілізації на Сході, що стримував тюрксько-ісламський натиск. Згодом Петро I та його наступники розірвали природні процеси спілкування Східної України з європейським світом, що негативно позначилося на українській нації, бо її самобутні ментальні структури насильно прив'язувались до великоросійської “трійки” православ'я — самодержавство — народність, яка була підґрунтям імперської міфології, а отже не могли вільно розвиватись на власних засадах. Східна Україна перетворювалася на територію з переважним розселенням українців, тобто на “Україну” так би мовити, демографічну, а не історико-політичну. Але Україна знову постала як історична реальність в роки Російської революції — тоді українська нація, відчуваючи об'єднуюче натхнення, створила незалежну державу. Але державотворчі сили українців були значною мірою ослаблені війнами 1918—1921 рр. та помилками української влади. Так, Центральна Рада відмовилась від створення власної військової потуги — регулярної української армії, а уряд гетьманату залучив до організації українського війська російських офіцерів-монархістів, створивши тим самим передумови для повернення України до складу Російської держави. Директорія виникла як відповідна реакція українс-

тва, але її помилка полягала в підтримці соціалістичних гасел і насамперед у скасуванні права приватної власності. Анархічні ідеї отаманів не були взагалі державотворчими. Так був підготовлений ґрунт для встановлення влади більшовиків, яка спочатку була досить толерантною до місцевих настроїв.

У цілому, внаслідок впливу багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, українська нація не змогла достатньо швидко сформувати прошарок військової аристократії, який був би відданий ідеї захисту української держави, а національно-демократична ідея не змогла консолідувати правлячу еліту, яка б визначила загальнонаціональні пріоритети та створила усі необхідні інституції для утвердження державно організованого суспільства.

Національна держава — це не тільки певна територія й населення, історична пам'ять і культура, але це також ціннісне поняття, що визначає конкурентноспроможні норми поведінки та мислення певної консолідації численних груп людей і яке є духом нації. Як зазначає С.Кримський, нація “характеризується саме виходом народу на арену світової історії, знайденням свого досвіду творення загальнозначущого, здатністю збуджувати уні- версум культури імпульсами власної енергії та долі”¹.

Процес усвідомлення та ствердження себе у світі як суб'єкта зовсім не обов'язково призводить до самообмеження й самозамкненості або до утвердження своєї зверхності. Спираючись на власне бачення світу, суб'єкт може узгоджувати свої інтереси з інтересами інших суб'єктів, спираючись на загальновизнані норми права.

Нація — це історико-генетична й комунікативна єдність, що забезпечує цивілізоване життя людини в суспільстві.

Національні ментальні структури забезпечують формування глибинної системи орієнтацій, ціннісної моделі світу, тієї особливої схеми бачення та мовної системи, яка надає можливість створювати висловлювання про речі й події в світі, власні переконання та віру. Нація в цьому розумінні — це “колективно організована особистість”, яка має власні структури свідомості, що ґрунтуються на історично виробленому досвіді. Як особистість нація вважає себе центром універсуму, дивиться зі своєї власної, а не з якоїсь нейтральної, безособистісної точки зору, як це притаманно, наприклад, науковому мисленню, у зовнішній світ.

Свідомість нації має бути певним чином відцентрована, щоб підтримувати рівновагу різних ментальних та ідеологічних схем, це досягається завдяки системі цінностей та інтересів, що усвідомлюються як національна ідея. Без національної ідеї немає народу, а є сукупність окремих одиниць, кожна з яких має свої бажання і прагнення. І цілком природно, що аби вижити ці одиниці мусять об'єднуватись, створюючи для цього інтегруюче силове поле у вигляді певних коле-

ктивних форм свідомості первинного рівня. Національна свідомість також є формою колективної свідомості, але найвищого рівня.

Нація створює життєздатне суспільство й структури влади, що забезпечують його безпеку й життєві інтереси. В сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети розвитку суспільства в цілому. Ті чи інші зміни в структурі мети можуть призвести до загострень в міжнародних відносинах. Нація в сучасному розумінні — це досить численне об'єднання людей, що в цілому піднялося до стану політичного життя і має волю до суверенного буття та розвитку, тобто є суб'єктом як у ставленні до себе, так і до інших народів. На рівні системи суспільств одна з національних держав може розвиватись за рахунок підкорення інших народів. Саме такими є перші варіанти наднаціонального державотворення, і вони ґрунтуються на менталітеті панування.

Ментальні форми, що легітимізують владні структури, визначаються рівнем цивілізованості суспільства. Європейський досвід показує, що розвитку суспільства найбільш сприяють цінності демократії, ринкової економіки, правової державності і т. п. Прогрес суспільства насамперед передбачає усвідомлення людиною реальної свободи та дійсне розширення можливостей людини творити й упорядковувати свій світ. Не випадково саме розвиток духовності та національний ренесанс є підмурівком демократичного суспільства. Правова держава ґрунтується на духові прав та свобод окремої особи, а головними цінностями ментальності громадянина правової держави є інтереси держави й нації.

Формула української державності не повинна ігнорувати ту обставину, що Україна є національною державою, державою українців як окремої європейської нації, інакше губиться сенс її існування. Україна — це держава, побудована на національно-територіальному принципі. Окрім українців, усі народи, що живуть в Україні, є національними меншинами й повинні бути лояльними до нації, яка створила державу. Разом з тим усі особи, які вважають Україну своєю державою та є її громадянами, незалежно від їх національності, мають в Україні однакові права.

Останнім часом в Україні поширюється думка, що нація може бути створена не за етнічною, а за політичною ознакою. Тобто, якщо є держава, то її населення утворює “політичну націю”. Таку точку зору підтримують деякі представники західної діаспори, до речі, доволі американізованої, та окремі політичні лідери в самій Україні. Політичний зміст цієї тези зрозумілий, але наскільки обґрунтована ця думка з наукової точки зору? Можна погодитись з логікою, що об'єднання осіб різної національності в поняттях “спільне громадянство” чи “спільне суспільство” є коректним, однак таке об'єднання в понятті “нація” не є доцільним, бо руйнує вже усталене розуміння цього поняття. Насправді така формула об'єднання, як політична нація —

трохи змінений територіальний принцип. Але що звучить пристойно для американця, є фальшивим для вуха європейця.

За визначенням П. Сорокіна, нація є багатофункціональною, соціальною, організованою, напівзакритою соціокультурною групою, що хоча б частково усвідомлює факт свого існування та єдності. Вона створена насамперед як система, що поєднує інтереси й цінності трьох типів — державницькі, етнічно-мовні та територіальні. “Нація, — вважає П. Сорокін, — є соціальним організмом, що з’єднаний і зцементований державою, етнічними й територіальними зв’язками”².

Якщо керуватися визначенням П. Сорокіна, то слід говорити, що українська нація ще не сформована. Творення нації дуже тривалий процес. Всі необхідні для цього передумови розвиваються поступово на ґрунті того, що вже існує. Етнічно-мовні зв’язки є одними з первинних і цементуючих чинників нації, але не за всіх обставин вони є домінуючими. Так, наприклад, помилка нової політичної еліти Молдови після розвалу СРСР полягала в тому, що етнічно-мовний, а не державницький чинник був поставлений на перше місце, що призвело до нехтування спільними регіонально-територіальними інтересами, подальшого розколу країни та виникнення Придністровської держави.

Принципи національно-демократичної організації державності, пов’язаної з певною територією, — є суто європейськими. Державність у США або в країнах Африки ґрунтується на територіальному принципі. Що стосується України, то вона як країна, що територіально є частиною Європи, має перш за все дотримуватися європейських правил і норм державотворення. Намагання представити територіальний принцип як більш демократичний або протиставити принцип прав людини принципу загальнонаціональних інтересів не мають ґрунтовних підстав, бо територіальні державні утворення можуть бути найбільш антидемократичними й антиправовими, а права людини можуть бути найбільш захищеними саме в національно-демократичних державах.

Можна по-різному тлумачити результати референдуму, що відбувся 1 грудня 1991 р., але безперечним є те, що переважна більшість населення України, найчисленнішою складовою якого є українці, проголосувала насамперед за державність українського народу, саме за реалізацію права українців на самовизначення, і вже в другу чергу — за самостійність регіону, території з усім її населенням. Росіяни та інші етнічні меншини в Україні теж в цілому підтримали державне самовизначення української нації.

Цивілізоване суспільство вже давно дотримується принципу, згідно з яким кожна нація, кожна культура є унікальною і своєрідною; а тому вибуття з історії будь-якого, навіть самого крихітного народу є невинною втратою людства. Лише імперські сили все ще сповідують ідею злиття націй, реалізація якої нібито забезпечує поступ людства до загальної соціальної рівності та братерства.

Так, у програмних положеннях російських комуністів визначено, що злиття націй — історично обумовлений і прогресивний процес, який реалізується в інтернаціоналізації господарської практики, зростанні наукової та технологічної культур, інтенсифікації комунікацій та обмінів. Хоча в цих же документах зазначається, що зближення й злиття націй не заперечує їх самобутності та традицій, однак фактично за нацією визнається лише право на історичне минуле, а все, що в житті суспільства вважається прогресивним, пов'язується з процесом “злиття”. Тобто нації залишають фольклорну самобутність, “шароварну” культуру, але відмовляють їй у праві на сучасний цивілізований розвиток, а отже — і в праві на державність. Зрозуміло, якщо національна самобутність не буде час від часу модернізуватись відповідно до загального цивілізаційного плину, то вона знівелюється і, врешті-решт, зникне взагалі.

Інша пастка на шляхах державотворення — декларування федералізму як найбільш демократичного — а тому й абсолютного — принципу. Україна зробила крок у цьому питанні, створивши Кримську автономію. Однак федеративний принцип побудови держави є принципом територіального самовизначення, коли територія одержує автономію згідно з господарськими або культурно-духовними відмінностями. Так побудовані федеральні відносини в Німеччині або в США. Але федерація, побудована за національним принципом, схильна до розпаду на окремі держави, як це мало місце в Югославії та Чехословаччині. Отже, федералізм має сенс тільки тоді, коли він побудований на впровадженні демократичних засад місцевого самоврядування та не створює умов для зміцнення сил, які руйнують цілісність держави.

Виходячи з суті української державності, національні інтереси України слід визначити як розвиток самобутності української нації, забезпечення прав кожної людини й громадянина на власну безпеку, добробут і вільний розвиток своїх творчих можливостей, забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави, життєвого простору українського суспільства в світі та його співробітництва з іншими суспільствами, забезпечення надійної системи національної безпеки та стабільності економічних, соціально-політичних, екологічних і духовно-інтелектуальних засад існування держави.

Суверенітет є такою якістю існування нації, коли вона має змогу розпоряджатись як собою, так і тим майном, територією, що їй належать в силу історичних обставин. Розвиток нації передбачає зміцнення її державного суверенітету, забезпечення її національних інтересів. Зведення нанівець суверенітету, нехтування національними інтересами призводить до розмивання ідентичності нації, вона починає усвідомлювати себе приналежною до чужої держави, і саме так сприймається світовою громадськістю.

Національний інтерес слід розуміти як природну потребу і прагнення суспільства досягти такого стану, який забезпечив би йому нормальне існування й розвиток. Усвідомлені національні інтереси становлять основу внутрішньої та зовнішньої політики держави, визначають ідеологію державної системи.

Національні інтереси визначаються шляхом виявлення волі народу безпосередньо або через вищі інститути державної влади. Лише в демократичному суспільстві існують більш або менш надійні гарантії того, що егоїстичні інтереси окремих осіб, соціальних груп, партій не будуть представлені як загальнонаціональні. Різні політичні сили в демократичних суспільствах пропонують громадянам свої уявлення про долю країни та визначають пріоритети в сфері національних інтересів, а отримавши владу, намагаються реалізувати свої політичні програми. Проте, якщо з'ясується, що політика цієї сили суперечить об'єктивним інтересам нації, то ця сила втрачає право на владу. Але неприпустимо, щоб будь-яка політична сила в державі намагалась порушити територіальну цілісність країни або змінити її ідентичність, зламати конституційний устрій, поступитись державним суверенітетом і т. ін. Якщо така антидержавна політична сила все ж таки з'являється, вона становить неабияку загрозу існуванню держави.

Найбільш важливим для кожного народу є його самозбереження — виживання як фізичне, так і духовно-інтелектуальне. Народ, що має свою державність, має більше можливостей захистити себе від зовнішніх загроз та силою забезпечити своє існування. Але, ймовірно, найвищого ступеня внутрішньої консолідації нація досягає тоді, коли вона може зберегти життєздатність навіть за умов відсутності власної державності. Від того, в чому саме суспільство бачить корені своєї єдності, залежить й форма його консолідації. В Росії поширена точка зору, що її єдність полягає в унікальному духовному поєднанні багатьох етносів, і що ця єдність склалась історично “як модель мирного співіснування й колективної безпеки”³. Але, за декларування принципу соборності та міжетнічного діалогу, в життя переважно впроваджується принцип “злиття націй” та асиміляції інших народів.

Суверенітет нації як провідна ознака її ідентичності, за визначенням, або є, або його немає. Він не може бути частковим, не може передаватись іншій державі. Сумно відома “доктрина Брежнєва”, що встановлювала обмеженість суверенітету країн соціалістичної системи (цим обґрунтовувалась, зокрема, інтервенція радянських військ в Чехословаччину), суперечила міжнародному праву, яке базується на принципі, що кожна нація поважає інтереси інших народів і узгоджує з ними власні інтереси. Держави як суб'єкти міжнародного права можуть створювати наднаціональні або міжнародні структури й інституції, але вони можуть і скасовувати їх за взаємною згодою.

Суверенітет держави завжди має, з одного боку, зовнішній аспект — визнання її іншими державами, з іншого — внутрішній аспект — визнання її власним народом. Якщо, наприклад, розмивання ідентичності нації сягає рівня, коли в суспільстві створюються кілька самостійних центрів, що втратили відчуття національної єдності, спільну історичну пам'ять і вважають себе окремими народами, то зрозуміло, що тоді має сформуватись й інше поняття внутрішнього суверенітету держави.

Крім політичного аспекту суверенітет держави має також економічний, екологічний і національно-культурний виміри. Економічна залежність від іншої держави може звести нанівець політичну незалежність. Іноді економічний суверенітет трактують як можливість економічної самоізоляції, як зведення до мінімуму зв'язків з іншими країнами. Проте насправді, мається на увазі спроможність країни приймати рішення на користь власних економічних інтересів, самостійно визначати свою економічну політику. Екологічний аспект суверенітету полягає в спроможності держави контролювати стан навколишнього середовища й запобігати можливим екологічним катастрофам. Чорнобильська аварія мала особливо тяжкі екологічні наслідки ще й тому, що влада УРСР була позбавлена права екологічного суверенітету на своїй території.

Національно-культурний або духовно-інтелектуальний аспект суверенітету нації є найбільш важливим з огляду на історичну перспективу. Знецінення національної самобутності, розмивання ідентичності нації, відсутність умов для повнокровного духовного її розвитку призводять до виродження нації та зникнення самої держави. Протягом багатьох років складалась система духовно-культурної та інформаційної залежності України від центральних інституцій імперії, поглиблена в період панування тоталітарної системи. Разом з тим вихід країни в міжнародний інтелектуальний і культурний простір є необхідною умовою виживання нації, реалізації її суверенітету. Україна значною мірою потерпає від того, що у світовому інформаційному просторі вона дуже слабо представлена власними засобами масової інформації.

Консолідація нації не може бути досягнута на ідеологічному ґрунті космополітизму або комунізму. Для України неприйнятна й ідея великодержавності, побудова української держави можлива лише на засадах національно-демократичного спрямування європейського взірця. Мова йде про форми колективної свідомості, які консолідують націю та не притискують творчий розвиток людини.

Суспільство вважається більш-менш консолідованим, якщо окремі його елементами (соціальні групи, класи, окремі особи) орієнтовані більше на зв'язки між собою, ніж на зв'язки з зовнішніми — щодо всього суспільства — структурами. Тому ідея, що сприяє посиленню внутрішніх суспільних зв'язків, є важливим державотворчим

чинником. Стосовно держави можна говорити про три типи ідеології консолідації:

імперська ідеологія, яка ґрунтується на можливості вирішувати проблеми одного народу за рахунок інших, хоча і полегшує комунікаційні взаємодії в межах держави;

національно-визвольна ідеологія, яка є відповіддю на імперську ідею: йдеться про боротьбу за право нації продуктивно і самостійно вирішувати свої проблеми, але яка мала орієнтувати на певну самоізоляцію;

національно-прогресивна ідеологія, яка орієнтує націю на вирішення своїх проблем, при узгодженні власних інтересів з інтересами інших націй.

Останній тип є більш прогресивним, бо стимулює розвиток як внутрішнього потенціалу нації, так і потенціалу міжнародних комунікацій, сприяючи таким чином поліпшенню добробуту як нації в цілому, так і кожної окремої людини. Саме національно-прогресивна ідеологія, яка синтезує переваги перших двох ідеологічних моделей державності, тобто ідеологія цивілізованого й динамічного розвитку є сьогодні найбільш відповідною для консолідації українського суспільства, в умовах, коли для України нині практично відсутня воєнна загроза з боку інших держав, а її проблеми національного становлення перейшли здебільшого в площину культурного відродження.

Державна незалежність України є наслідком з одного боку, зацікавленість оптимізувати вирішення регіональних соціально-економічних проблем, тобто результатом вияву місцевих інтересів, а з іншого — пробудження до життя національної ідеї та традиції українського державотворення. Самоідентифікація населення південних та східних регіонів України є досить розмитою, і багато хто тут усвідомлює себе скоріше громадянином колишнього СРСР, аніж незалежної України. Отже, якщо цей чинник набуватиме питомої ваги і потяг назовні перевищить потенціал внутрішніх зв'язків, то виникатиме загроза розколу українського суспільства. Вихід вбачається у зміцненні у свідомості людей ідеології прогресивного динамічного розвитку, яка здатна мобілізувати нерозкриті можливості нації в цілому та кожної людини зокрема. Зволікання з проведенням необхідних реформ щодо створення умов для розгортання внутрішнього потенціалу держави та кожної особи істотно гальмує процес поширення переконань цього типу.

Населення ще значною мірою тримається за старі стереотипи, а вони стримують його поступ. Потрібні величезні зусилля, щоб переломити такий стан справ, але в цьому майже не зацікавлені ті, хто має владу та для кого збереження старих ідеологем у широких верствах населення є умовою власного неправедного збагачення. Водночас кожна законослухняна людина бажає жити у міцній, багатій та розви-

нутій незалежній державі, де панує правопорядок і де неможливі великі соціальні катаклізми. Ніхто не поставить під сумнів існування держави, якщо кожен її громадянин буде мати можливість реально вирішити проблеми власного життя та добробуту, маючи в цьому підтримку та захист з боку влади.

Ідея консолідації українського суспільства формується сьогодні як ідея такої української державності, в якій можуть бути зацікавлені усі головні ідеологічні течії, що ведуть діалог між собою та діють в інтересах усього українського народу. Саме це забезпечує нині повільне, але послідовне просування по шляху цивілізаційного розвитку.

Міжетнічні суперечності в багатьох регіонах світу становлять потужні конфліктогенні чинники, особливо небезпечні, якщо вони накладаються на міжконфесійні або ідеологічні протистояння великих груп людей. В 90-х роках ХХ ст. виникли нові вогнища міжетнічної конфронтації в Європі, спричинені процесами розпаду Югославії та Радянського Союзу. У пострадянському просторі міжнаціональні конфлікти набувають особливої гостроти, концентруючи в собі напругу соціального протистояння породженого економічною кризою. Етнополітичні проблеми в Україні є наслідком насамперед минулих акцій імперської політики, зокрема депортації цілих народів та примусової русифікації. Разом з тим є й проблеми, зрошені на місцевому ґрунті регіональними владними структурами. Такими є проблеми політичного русинства на Закарпатті, руху за незалежність у Криму, використання фактора “російськомовності” в Донбасі.

Державна політика України у сфері регулювання міжетнічних відносин орієнтована на підтримку мови, культури, традицій, вірувань національних меншин, заснована на ідеях етнічного плюралізму про можливість співжиття та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах єдиного поліетнічного простору. Спроби активної протидії природним етнічним процесам з боку держави або інших політичних сил є безперспективними. Держава має створювати механізми узгодження інтересів різних етносів, бо в іншому випадку розвиток етносу буде тяжіти до формування власних структур влади й кінець кінцем — до створення власної держави.

Вирішення міжетнічних проблем шляхом асиміляції етносів на перший погляд може здатися досить перспективним з огляду на творення нової культури на засадах ідеології лібералізму та спільних політичних інституцій. Але, як свідчить історичний досвід, людство багато втрачає від подібної уніфікації. Саме поглиблення культурної різноманітності є наслідком і чинником прогресивного розвитку.

В Україні протягом ХХ ст. відбувались досить деструктивні етнодемографічні процеси: для багатьох мешканців країни престижним стало бути росіянином, а не українцем за національністю. Зрощення стимулювалось пануванням російськомовної урядової вер-

стви, існуванням значного прошарку російських робітників на підприємствах і т.п. Одним з наслідків цього є руйнування національного менталітету в багатьох регіонах України. Зокрема, рівень національної свідомості в Західній Україні виглядає більш високим, ніж на Сході або на Півдні. Це стосується як загального рівня вживання української мови, так і рівня її інтелектуалізації.

Західноукраїнський регіон, очевидно може бути лідером у процесі відродження нації, тобто виконувати роль своєрідного П'ємонту в процесах консолідації українців. Не випадково проросійськи налаштовані мас-медіа, які ще значною мірою панують в нашому інформаційному просторі, нав'язують нам думку, що владу в Україні в 1991 р. взяли "галичани", які прагнуть насильно "українізувати" населення інших регіонів.

Те, що на Сході й на Півдні, а також у великих промислових центрах українську мову сприймають радше як селянську, ніж як мову цивілізованого суспільства, становить значну небезпеку для нації. Згадаємо, що одним із чинників створення Кримської автономії було негативне ставлення частини населення до українізації інформаційного простору. В СРСР у тих, хто знав російську мову, виробився досить стійкий імунітет проти вивчення національних мов. Політика примусу в мовному питанні може призвести до значних соціальних негараздів, особливо в умовах становлення державності.

Імперія, за підтримки місцевих владних структур, всіляко стримувала розвиток національних культур. Сталінські репресії фізично нищили носіїв духовності нації, особливо української — 40 % політв'язнів в СРСР становили українці. Голодомор 30-х років ХХ ст. знищив мільйони українських селян. Планово проводилися також значні міграційні пертурбації: українців переміщували то на підкорення казахстанської цілини, то на будівництво в Сибір, тоді як Україна заселялася російськомовними представниками інших націй. За даними переписів населення СРСР, з 1959 по 1989 роки чисельність російськомовних українців в Україні зросла з 2 млн до 4,6 млн осіб (у процентному відношенні — з 6,5 % до 12 %). 2 млн українців у 1989 р. взагалі не володіли українською мовою. Особливо це стосувалося східних та південних областей України — російськомовне населення тут зросло майже вдвічі.

Показово, що ментальний стереотип "російськомовності" значною мірою збігається з імперським стереотипом "советськості". Російській уряд, наприклад, впевнений у тому, що має право захищати "російськомовне" населення в суверенних пострадянських країнах. Це досить небезпечна впевненість. Свого часу російські царі обґрунтовували свій експансіонізм потребами захисту православного населення, а більшовики виправдовували своє втручання у справи інших країн необхідністю захисту трудівників цих країн.

Згідно з останнім переписом населення, в Україні майже на 3 млн зменшилася кількість росіян, але кількість російськомовного населення не зменшилася, навіть зафіксовано деяке її зростання. Це свідчить, зрозуміло, не про масовий відтік росіян з України — такі масштабні міграційні процеси були б зафіксовані, а про зрушення в процесах самоідентифікації населення. Ті громадяни українського походження, які в силу обставин раніше зараховували себе до росіян, тепер вважають для себе за краще бути українцями, хоча і продовжують спілкуватися російською мовою. Це свідчить про формування значного прошарку людей, які вважають себе українськими громадянами, навіть якщо в їхньому ментальному комплексі домінуючою залишається “російськомовна культура”.

В інтересах української держави наполегливо формувати власне українські комунікативні структури взаємодії етносів, хоч це й натикається на жорсткий опір з боку консервативних типів свідомості. Для цього важливо дбати про відродження української культури та її модернізацію, оскільки лише ментальні структури розвинутої й цивілізованої нації можуть слугувати платформою для повномасштабного спілкування представників інших культур.

Ціла низка проросійських організацій, за підтримки іноземних структур, вимагає визнання за росіянами в Україні статусу державо-творчої нації, вважаючи статус національної меншини за принизливий і дискримінаційний для росіян. Мовне питання піднімають також і відомі російські політики, налаштовані збурити навколо цієї теми конфліктні ситуації та збільшити цим власний політичний капітал в очах свого електорату⁴.

Фактично це збігається зі стратегічним курсом Росії щодо захисту російськомовного населення в державах СНД, хоча турбота про громадян тієї чи іншої країни за усіма нормами міжнародного права є сферою виключно внутрішньої компетенції цієї держави. Одним з втілень цієї політики “захисту” є вимоги російських політиків про надання російській мові в Україні статусу державної, а також про надання росіянам статусу подвійного громадянства. Все це шкодить розвитку української держави, бо реалізація програми русифікації під гаслами захисту російської мови спричинює розмивання у громадян України їх національної ідентичності.

У політизації мовного питання в Україні зацікавлені й політичні сили проросійського та лівого спрямування. Але варто зауважити, що, незважаючи на широку пропагандистську кампанію під час минулих і позаминулих виборів у Верховну Раду, партії, що намагалися накопичити політичний капітал суто на “російськомовних” гаслах, здобули вкрай низьку підтримку населення. Загальновідомі дані про чисельність етнічних росіян та російськомовного населення в Україні ще не є достатньою підставою щодо визначення їх політичних та

електоральних орієнтацій. Соціальним осередком політизації мовного питання є численні чиновники середньої ланки, які звикли до російської мови, та окремі групи інтелігенції.

Наслідки для України від визнання російської мови другою державною мовою є досить непередбачуваними й загрозливими:

значною мірою буде втрачена національна ідентичність Української держави, і вона поступово перетворюватиметься на “другу російську”;

це стане підставою для введення “подвійного громадянства”, а згодом — і порушення питання про інкорпорацію України або її областей до складу РФ, оскільки існування двох російських держав не виглядає логічним;

потерпатиме міжнародний імідж України, оскільки інші держави та міжнародні структури в очікуванні змін у державному статусі України поступово переорієнтують свою політику знову на Москву;

буде збурений внутрішній конфлікт між російськомовним і українськомовним населенням, що матиме наслідком дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в державі та стратегічної перспективи й, незважаючи на деякі тактичні переваги, в цілому призведе до погіршення українсько-російських взаємин.

Пересічні росіяни в Україні не відчують себе ущемленими в своїх правах, а здоровий глузд схиляє їх до думки, що значно краще адаптуватись до особливостей української державності, ніж розпочинати збройні конфлікти на взірць Боснійського або Придністровського. Більшість російськомовного населення не заперечує проти державного статусу української мови, тоді як українськомовне населення доволі толерантно ставиться до вживання російської мови. Більшість росіян, в РФ також, здебільшого переймаються поліпшенням свого добробуту, а не політичними дискусіями навколо мовних проблем. Разом з тим ініціювання змін у мовному питанні, його політизація можуть радикально змінити ситуацію в Україні на гірше.

ДЖЕРЕЛА і ПРИМІТКИ

¹ *Кримський С. Б.* Універсалії українського менталітету // Кур’єр ЮНЕСКО. — 1992. — вересень—жовтень. — С. 73.

² *Сорокин П. А.* Основные черты русской нации в двадцатом столетии. // О России и русской философской культуре. — М.: Наука, 1990. — С. 468.

³ *Печоров С., Лонгинов А.* Внутренние и внешние угрозы национальным интересам России // Военный вестник. — 1992. — № 18 (144). — С. 2.

⁴ Див. наприкл.: Национальная доктрина России (проблемы и приоритеты). — М.: Обозреватель, 1994. — С. 88.